

METAFORÁK A MINŐSÉGÜGY MAGYAR–ANGOL TERMINUSAIBAN¹

METAPHORS IN THE HUNGARIAN–ENGLISH TERMS OF QUALITY MANAGEMENT

SÓLYOM RÉKA²

Absztrakt: A tanulmány a minőségügy magyar szaknyelvében A FOLYAMATOK IRÁNYOK és A FOLYAMAT UTAZÁS fogalmi metaforákat³ elemzi kognitív keretben (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005). A korpuszt egy minőségügyi értelmező szótár (Balogh–Földesi 2003), az MSZ EN ISO 9001:2015 szabvány és az orvostechikai eszközökről szóló EU-rendelet fogalomtára adja. A minőségügyi szaknyelv terminusainak szemantikai vizsgálatára (Sólyom 2020) alapozva a tanulmány arra fókuszál, hogy 1) milyen metaforák találhatók a magyar forrásokban a vizsgált típusokból, illetve 2) ezek szemantikailag hogyan viszonyulnak angol ekvivalenseikhez: a) azonos a metafora a magyar–angol terminusban (*futam–run*); b) a magyar terminus metaforikus, az angol nem (*előmozdít–promote*); c) metaforikus mindkettő, de más módon (*visszavezethetőség–traceability*).

Kulcsszavak: minőségügy, szaknyelvi terminusok, metafora, fordítás

Abstract: The paper analyses the Hungarian metaphorical technical terms of quality management, which belong to the PROCESSES ARE DIRECTIONS and THE PROCESS IS A JOURNEY conceptual metaphors in a functional cognitive framework (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005). The corpus of the analysis is provided by an international dictionary of quality management (Balogh–Földesi 2003), the MSZ EN ISO 9001:2015 standard, and the regulation of the European Parliament and of the Council on medical devices. The paper focuses 1) on the metaphors to be found in the Hungarian sources of the types analysed, 2) on the semantic relationship between the Hungarian and English equivalents, whether a) the same metaphor occurs in both the Hungarian and English technical terms (*futam–run*); b) the Hungarian term is metaphorical while the English one is not (*előmozdít–promote*); c) both of them are metaphorical, but not in the same way (*visszavezethetőség–traceability*).

Keywords: quality management, technical terms, metaphor, translation

¹ A tanulmány megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara kutatási pályázata támogatta *A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén* címmel.

² DR. SÓLYOM RÉKA
egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem BTK
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
solyom.reka@kre.hu

³ A fogalmi metaforákat a kognitív nyelvészeti hagyománynak megfelelően kiskapitálissal jelöljük.

1. Bevezetés

A tanulmány a minőségügy (minőségmenedzsment) szaknyelvének magyar–angol terminusaiban megjelenő **fogalmi metaforák szemantikai és fordítási jellemzőit vizsgálja** funkcionális kognitív keretben. Az elemzés két, a szerző korábbi kutatásai (pl. Sólyom 2020, 2021) alapján a témában prototipikusan megjelenő fogalmi metaforát: A FOLYAMATOK IRÁNYOK, illetve A FOLYAMAT UTAZÁS metaforákat, valamint a hozzájuk tartozó metaforikus kifejezéseket tekinti át. Az elemzés a magyar szakszövegekben található metaforikus kifejezéseket vizsgálja, valamint elemzi ezek és angol ekvivalenseik szemantikai felépítésének viszonyát.

A korábbi kutatások során bebizonyosodott, hogy ez a két fogalmi metafora, amely jól ismert a kognitív metaforaelméleti kutatásokban, nemcsak a szépirodalom vagy a hétköznapi nyelvhasználat terén jelenik meg gyakran, hanem a szaknyelvi terminusokban is. A jelen tanulmány kifejezetten a minőségmenedzsment terminusaira fókuszál, és megvizsgálja, hogy a magyar–angol ekvivalensek esetében milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki a metaforikusság tekintetében.

2. A kutatás előzményei

Szaknyelvi szemantikai elemzéseket a minőségügy magyar szaknyelvének témakörében a korábbi években is végzett már a szerző: a KRE BTK-n működő TERMIK kutatócsoport 2018–2021 között folyó *A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén* című kutatási pályázat keretében. Ennek a kutatásnak az eredményeit foglalja össze a szerző *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések* című monográfiája (2020). A kutatás célja a változatos magyar nyelvű szakszövegekben (például szabványok, rendeletek, reklámok, használati utasítás) a prototipikus metaforikus és metonimikus viszonyok feltárása, illetve a fogalmi integráció (blending) folyamatának bemutatása volt.

A korábbi kutatások megállapították, hogy a jelen tanulmányban vizsgálandó fogalmi metaforák mindegyik típusú forrásban gyakran előfordulnak. Az ISO-szabványok magyar nyelvű szövegei, illetve a különféle EU-rendeletek (direktívák) jellemzően több típusú metaforát tartalmaznak. Ezek – kisebb módosításokkal – **csoportosíthatók** a speciális szakszókincsnek Dobos Csilla által 2010-ben közölt felosztása szerint (Dobos 2010: 269; zárójelben néhány példa Sólyom 2020 elemzéseiből), a következőképpen:

- 1) Minőségirányítási jelentéssel felruházott, de **közismert terminusok, amelyek megértése általában nem okoz gondot** a laikusok számára sem (pl. *felső vezetés*).
- 2) Közismert (köznyelvből átvett) terminusok, amelyeket azonban **speciális (szűkebb vagy módosult) jelentésben** használ a szöveg (pl. *élettartam*).
- 3) A **köznyelvben nem használt** (főként metaforikus) **terminusok** (pl. *sterilgátrendszer*).

3. Elméleti keret

A jelen elemzés elméleti keretét a **kognitív metaforaelmélet** (vö. Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005, 2010, Kövecses–Benczes 2010) adja: központi kérdésként, a megjelenő metaforatípusok elkülönítésének alapjaként jelennek meg a terminusokban megfigyelhető különféle forrás- és céltartományok, ezek működése, valamint az egyes fogalmi metaforákhoz kapcsolódó metaforikus kifejezések jelenléte. Kiemelendő továbbá a **kreativitás** megnyilvánulása, amely egyfelől általánosságban jellemző a metaforaalkotásra, másfelől hangsúlyozandó, hogy a vizsgált szakszövegekben is aktívan jelen van: a fogalmi metaforák és metaforikus kifejezések megjelenése **segítheti a szaknyelvi terminusok megértését** is. Rita Temmerman és Marc Van Campenhoudt is kiemelték már a **kogníció és a nyelvi kreativitás fontosságát**:

A kogníció dinamikája és a nyelv kreatív potenciálja iránti megújult érdeklődés a terminológiai kutatások perspektíváit a speciális rendeltetésű nyelvek neologizmusalkotása, a monoszémia vs. poliszéma vita, a kétértelműség-kutatás, a szinonímia, a metafora, a frazeológia stb. felé fordította (Temmerman–Van Campenhoudt 2014: 1, saját fordítás, S. R.)⁴.

A forma és a funkció már említett módon történő tanulmányozása során fontos a fogalom és a jelölő viszonyának tanulmányozása. Mint Fóris Ágota megjegyzi:

A terminológiai vizsgálatok abból a kommunikációs szükségletből indulnak ki, hogy a nyelv alkalmas a világi környezetből származó ismeretek pontos megfogalmazására, rendszerezett tárolására és továbbítására, vagyis a nyelv mint kommunikációs rendszer alkalmas a fogalmakban absztrahált ismeretek közvetítésére. Ezért a terminológiai munkában a fogalmat, valamint **a fogalom és a jelölő viszonyát, a jelentést** állítják a kérdéskör középpontjába (Fóris 2014: 27, saját kiemelés, S. R.).

Ennek a viszonynak a vizsgálata kiválóan megvalósítható a fogalmi metaforák, illetve a hozzájuk kapcsolódó metaforikus kifejezések forrás- és céltartományai szemantikai összefüggéseinek elemzése során.

4. Az elemzések korpusza

A tanulmány **három, minőségügyi témához kapcsolódó magyar nyelvű szakszöveg**ből származó metaforikus terminusokat (összesen 61 darab terminust), valamint a magyar nyelvű terminusok angol ekvivalenseit elemzi. **A három szakszöveg egyike** Balogh Albert és Földesi Tamás 2003-ban megjelent **szótára, A minőségügy**

⁴ „Renewed interest in both the dynamics of cognition and the creative potential of language has shifted the perspectives of terminology studies to the creation of neologisms in special languages, the monosemy versus polysemy debate, research concerning ambiguity, synonymy, metaphor, phraseology, etc.” (Temmerman–Van Campenhoudt 2014: 1).

nemzetközi értelmező szótára. A szótár a magyar minőségügyi terminusokat és azok magyar definícióit tartalmazza; megadja továbbá az egyes terminusok angol nyelvű megfelelőit is, ezzel elősegíti a nemzetközi szakirodalomban való visszakeresésük lehetőségét.

A korpusz másik szövege az MSZ EN ISO 9001:2015 (*Minőségirányítási rendszerek. Követelmények*) című **szabvány** magyar nyelvű változata. A szabvány teljes szövegét nem elemzi a jelen vizsgálódás: a szerző korábbi kutatásaihoz (vö. Sólyom 2019, 2020) hasonlóan a metaforikus terminusokat, illetve a szabvány szövegének angol változatában a vizsgált magyar terminusok ekvivalenseit tárgyalja részletesen. Tudvalevő, hogy

A szabvány közmegegyezéssel létrehozott és egy hivatalosan elismert szervezet által jóváhagyott, tevékenységekre vagy azok eredményeire vonatkozó dokumentum, amely – általános és ismételt, következetes alkalmazásra – szabályokat, irányelveket, megoldásokat, jellemzőket fogalmaz meg a rendező hatás adott feltételek között kivitelezhető legkedvezőbb fokának elérése céljából (1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról, idézi Pónyai 2010: 3–4, ill. l. még Bölcskei 2011: 275).

A szabványok szövegének kidolgozását szakértők végzik, hiszen

A szabványosítás nem csak műszaki egységesítést jelent: fogalmak, terminusok, folyamatok szabványosítása is történik a műszaki egységesítéssel egyidejűleg. [...] A terminusok szabványosítása összetett folyamat, több fázisból áll: a fogalmak és fogalmi rendszerek egységesítése, a terminusok definíciója, a homonímia csökkentése, a szinonímia kiküszöbölése, a jelek rögzítése [...] és új terminusok megalkotása (Fóris–Bölcskei 2019: 9, idézi Sólyom 2020: 87).

A ma Magyarországon használatban lévő szabványok közül kevésnek a szövegét fordították le magyarra, „Magyarországon az évente bevezetésre kerülő európai szabványok közel 80%-a, az összes érvényben lévő nemzeti szabvány mintegy 66%-a angol nyelvű magyar szabvány” (Fóris–Sermann 2010: 43). Az MSZ EN ISO 9001:2015, amelynek metaforikus terminusaiból a jelen tanulmány is idéz, a világon széles körben elfogadott ISO 9000-es minőségbiztosítási szabványrendszer tagja. Az angol nyelvű eredetin kívül olvasható magyar fordításban is: a Magyar Szabványügyi Testület az MSZ EN ISO 9001:2009 szabvány helyett tette közzé 2015 novemberében a nemzeti szabványosításról szóló 1995. évi XXVIII. törvény alapján (Sólyom 2020: 92).

A harmadik forrás *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/745 rendelete (2017. április 5.) az orvostechnikai eszközökről, a 2001/83/EK irányelv, a 178/2002/EK rendelet és az 1223/2009/EK rendelet módosításáról, valamint a 90/385/EGK és a 93/42/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről* című minőségügyi direktíva fogalomtára, amely a szakszövegben előforduló főbb terminusok definícióit tartalmazza. Ezeket ismerni és tisztázni kell ahhoz, hogy a befogadó

számára egyértelművé válnak a rendelet szövegében előforduló kulcsfogalmak. Fontos ez azért is, mert több esetben előfordulnak olyan, fentebb már ismertetett szakszókincsbeli eltérések a rendelet alapfogalmai és a köznyelvi nyelvhasználat között, amelyek félreértésre adhatnának okot, ha nem tisztázná a direktíva a fogalomtárban az előforduló terminusok jelentését. Az elemzés ennek a dokumentumrészletnek az esetében is vizsgálja a magyar–angol ekvivalenseket a terminusok metaforikusságának tekintetében.

A kutatás ilyen módon a fordítási ekvivalencia szemantikai kérdéseit is vizsgálja, amelyek „(...) anyagot szolgáltatnak a nyelvtudomány egyik legizgalmasabb kérdésének – a forma és a funkció viszonyának – kutatásához” (Klaudy 2018: o. n.).

5. Az elemzendő szemantikai szerkezetek: A FOLYAMATOK IRÁNYOK és A FOLYAMAT UTAZÁS fogalmi metaforák és a hozzájuk kapcsolódó metaforikus kifejezések a három szakszövegben

5.1. A FOLYAMATOK IRÁNYOK

A **fogalmi metafora céltartománya** (vö. Kövecses–Benczes 2010: 81) a minőségügyi szakszövegek esetében általában valamilyen elvont(abb) folyamat, amely például egy szervezet vezetéséhez, kommunikációjához vagy egy termék létrehozási fázisaihoz, a létrehozás finanszírozásához, illetve valamilyen értékhatárhoz kapcsolódik. A forrástartomány (vö. Kövecses–Benczes 2010: 81) ezekben az esetekben az „irány”, amely jól ismert fogalom a hétköznapi életben, tehát segítségével jól leírhatók, konceptualizálhatók a minőségügyi folyamatok.

A magyar nyelvű korpuszban ezen a metaforatípuson belül is **elkülöníthető három, szemantikailag különböző alcsoport**, ezek a következők: a *fent–lent*, *kint–bent* ellentétpárra épülő terminusok; a „határok” jelentést tartalmazó terminusok; valamint a „térbeli célpontokként” megjelenő kifejezések. Az alábbiakban ezeknek a részletezése következik: az alcsoportokon belül megjelenítjük, hogy az egyes típusokon belül melyik forrásszövegben találhatók példák az alcsoportra, majd közöljük a konkrét példákat is (először a magyar terminust, majd zárójelben utána az angol ekvivalenst).

5.1.1. Fent–lent, kint–bent

Ennek az alcsoportnak az esetében markánsan megjelenik a *fent–lent*, illetve a *kint–bent* irány az irányokat kifejező alapmetaforán belül.

A Balogh–Földesi-szótárban erre az al típusra az alábbi példák olvashatók: *belső hibaköltségek (internal failure costs)*, *felső vezetőség (top management)*, *külső hibaköltségek (external failure costs)*.

Az ISO 9001 szabvány vonatkozó terminusai a következők: *belső források – külső források (internal sources – external sources)*; *belső és külső kommunikáció (internal and external communications)*; *belső audit (internal audit)*.

Az orvostechnikai eszközökről szóló rendeletben pedig a *kiküszöböl* kifejezés található példaként: (...) *hogyan kiküszöböljék az előírásoknak való megfelelés lehetséges vagy tényleges hiányának vagy egy más nemkívánatos helyzetnek az okát – to eliminate the cause of a potential or actual non-conformity or other undesirable situation* (vö. latin *eliminare*, Sólyom 2020: 111).

5.1.2. Határok

Ez az alcsoport a határral, korláttal rendelkező entitásokat, kategóriákat jelöli a vizsgált szaknyelvben. Erre az altípusra a Balogh–Földesi-szótárban találunk néhány példát, úgymint: *határfeltételek* (*limiting conditions*), *holtsáv* (*dead band*), *kategória értékhatárai* (*category endpoint*), *közbenső termék* (*intermediate product*), *osztályhatárok* (*class boundaries/class limits*), *rendszerhatár* (*system boundary*).

5.1.3. Térbeli (cél)pontok

Ennek az alcsoportnak a terminusai valamilyen térbeliségre: általában célpontra vagy belőle létrejött alakulat (gyakran absztrakt, már önmagában is metaforikus) irányára vonatkoznak. A minőségügyi szótár, illetve a vizsgált szabvány magyar nyelvű szövegei tartalmazznak példákat erre a típusra.

A szakszótár vonatkozó terminusai erre a típusra a következők: *eloszlásferdesége* (*skewness of [distribution]*), *fadiagram* (*tree diagram*), *jelleggörbe meredeksége* (*slope of the OC – operating characteristic – curve*), *minőségcél* (*quality objective*), *nyíldiagram* (*arrow diagram*), *osztályközéppont* (*mid-point of class*), *terjedelem-középpont* (*mid-range*).

Az ISO 9001-es szabványban pedig a *vevőközpontúság előmozdítása* (*promotion of customer focus*) kifejezés található meg példaként erre az alcsoportra.

5.2. A FOLYAMAT UTAZÁS

A kognitív nyelvészetben szintén jól ismert fogalmi metaforák azok, amelyek **forrástartománya az „utazás” folyamata**. Ez a befogadók számára kézzelfogható, jól ismert forgatókönyvet tartalmazó folyamat (vö. Kövecses 2005: 46–47) kiváló alappul szolgálhat bonyolultabb minőségügyi folyamatok szemléltetéséhez, megértéséhez is. Ezen a csoporton belül **két nagyobb alcsoportba sorolhatók** a korpusz vonatkozó magyar nyelvű terminusai: az első alcsoportban valamilyen pontszerű fogalomra, „állomásra” utalnak a gyártási, értékesítési folyamatok minőségügyi terminusai, míg a másodikban inkább az „utazás” fogalmához kapcsolódó mozgásigék, illetve belőlük képzett terminusok jelennek meg.

5.2.1. Pontszerű fogalmak

Az első típusra a Balogh–Földesi-szótárban a következő példák találhatók: *átadó kockázati pontja* (*ADP*) (*producer's risk point [PRP]*), *átvevő kockázati pontja* (*ÁVP*) (*consumer's risk point [CRP]*), *ellenőrzési pont* (*indifference point/point of*

control), *ellenőrzőponti hiba* (*datum error [of a measuring instrument]*), *végellenőrzés* (*final inspection*).

Erre a típusra találunk még példákat az orvostechikai eszközökről szóló rendelet magyar nyelvű szövegében is: *végfelhasználó* (*final user*), *forgalomból történő kivonás* (*withdrawal*), *forgalomba hozatal* (*placing on the market*).

5.2.2. Mozgásigék vagy belőlük képzett terminusok

A második típusra pedig a következő példák találhatók a szótárban: *futam* (*run*), *utazó etalon* (*travelling standard*); az ISO 9001-es szabványban: *a mérés visszavezethetősége* (*measurement traceability*), *kimenet* (*output*), *bemeneti követelmények* (*input requirements*); illetve az orvostechikai eszközökről szóló rendeletben: *betegség megelőzése* (*prevention of disease*), *betegség figyelemmel kísérése* (*monitoring [...] of disease*), *milyen úton éri el* (*[...] achieve its principal intended action [...] by [...] means*), *visszahívás* (*recall*).

6. A fordítási ekvivalencia szemantikai kérdései a korpuszban

6.1. Típusok, alcsoportok

A tanulmány a továbbiakban az elemzett szakszövegekben **a két vizsgált fogalmi-metaphora-típushoz tartozó terminusainak magyar–angol megfelelőit tekinti át** a célból, hogy elemezze: azokban az esetekben, ahol a magyar szaknyelvi terminusban – a fentebb bemutatott módon – kimutatható vagy A FOLYAMATOK IRÁNYOK, vagy A FOLYAMAT UTAZÁS fogalmi metaforán alapuló metaforikusság, vajon megjelenik-e ez a fajta metafora az eredeti angol terminusokban is. Mivel a jelen elemzés célja elsősorban a vizsgált magyar terminusok szemantikájának bemutatása, a magyar–angol terminusok szemantikájának összehasonlító vizsgálatát közöljük. (Természetesen vizsgálhatók a kérdéses összefüggések angol–magyar viszonylatban is, de ez a jelen tanulmánynak nem célja.)

Miért érdemes a fentebb részletezett **ekvivalenciaviszonyokat** elemezni a korpuszban? Mint arra Klaudy Kinga rámutat: bár több megközelítés tagadja az ekvivalencia fogalmát, annak kutatása mind elméleti, mind gyakorlati szempontból nagy jelentőséggel bír: „Elméleti jelentősége azért nagy, mert a fordítás révén olyan, egymástól merőben különböző nyelvi formák kerülnek ekvivalenciaviszonyba, amelyeknek azonos funkciója fordítás nélkül talán fel sem tűnne a kutatóknak (...)” (Klaudy 2018: o. n.), illetve

Gyakorlati jelentősége pedig azért nagy, mert tudományosan megalapozott szempontokat adhat az eddig jobbra csak intuitíve művelt fordításkritikához. (...) tudomásul kell vennünk, hogy az ekvivalenciának vannak fokozatai, s a jelenleg közkézen forgó fordításoknak korántsem mindegyike tekinthető az eredeti szöveg kommunikatív ekvivalensének, legyen szó akár szépirodalmi, akár publicisztikai, akár tudományos vagy műszaki fordításokról (Klaudy 2018: o. n.).

A jelen kutatás fő kérdése az elemzett magyar terminusok **metaforikusságához kapcsolódik a fordítás tekintetében is**: arra keresi a választ, hogy azokban az esetekben, ahol – a fentebb bemutatott módon – metaforikus jelentésviszony volt megfigyelhető a magyar nyelvű minőségügyi terminusok esetében, vajon a forrásszövegekben a megfelelő angol terminusok is metaforikusak voltak-e. Vizsgálja továbbá azt is, hogy ha igen, akkor hogyan viszonyulnak a magyarban metaforikus kifejezések az angol eredetiben olvasható ekvivalenseikhez, ilyen módon az elemzés a minőségügyi szaknyelv esetében **a fordítási ekvivalencia szemantikai kérdéseit** is tárgyalja az elemzett metaforikus kifejezések tekintetében.

A következőkben a fenti jelentésviszonyok részletező elemzésére kerül sor. A tanulmány nem közli az összes vonatkozó példát a korpuszból, de **megadja azok százalékos arányát, illetve bemutat néhány prototipikus példát** az egyes jelenségekre (először a magyar terminus, utána az angol ekvivalens következik).

A metaforikusságot mutató magyar terminusokat, valamint angol ekvivalenseiket kigyűjtve kirajzolódik, hogy a metaforikusság megjelenése tekintetében a magyar–angol szópárokat három nagy csoportba lehet sorolni: **az első csoport** esetében azonos metafora azonos módon jelenik meg az ekvivalensekben. Ezekből lehet a legtöbbet találni a korpuszban, összesen 40 darabot; ez a korpusz terminusainak 66%-át teszi ki. Néhány példa a korpuszból erre a típusra:

- (1) *fadiagram – tree diagram* (Balogh–Földesi-szótár)
- (2) *holtsáv – dead band* (Balogh–Földesi-szótár)
- (3) *új megközelítés – new approach* (Balogh–Földesi-szótár)
- (4) *futam – run* (Balogh–Földesi-szótár)
- (5) *utazó etalon – travelling standard* (Balogh–Földesi-szótár)
- (6) *bemeneti követelmények – input requirements* (MSZ EN ISO 9001:2015)

A második szemantikai csoport esetében megállapítható, hogy metaforikus ugyan mind az angol, mind a magyar terminus, azonban más módon jelenik meg bennük a metafora: nem ugyanahhoz a forrástartományhoz kapcsolódóan kerül bennük sor a céltartomány elvont fogalmának megmagyarázására, kidolgozására. Más-más forrástartományok biztosítanak tehát elérést ugyanahhoz a céltartományhoz a magyar, mint az angol terminusban; különböző tehát a céltartomány kiterjedése – utóbbit Kövecses Zoltán és Benczes Réka könyve a következőképpen magyarázza: „Különbségek lehetnek az egyes **céltartományok kiterjedése** tekintetében, vagyis abban, hogy hány forrástartomány biztosít elérést egy adott céltartományhoz” (Kövecses–Benczes 2010: 84).

A vizsgálat korpuszát áttekintve elmondható, hogy a minőségügyi terminusok 23%-a, összesen 14 darab példa tartozik ide a korpuszban. Néhány példa erre a típusra:

- (1) *a kockázat áthárítása – risk transfer* (Balogh–Földesi-szótár): ennek az angol terminusnak az esetében a latin eredetű *transfer* (vö. *transfero*, 'átvitel') szó jelenik meg a *kockázat* után.

- (2) *kategória értékhatárai* – *category endpoint* (Balogh–Földesi-szótár): itt az *endpoint* ('végpont') angol terminus szerepel, pontoszerű határkijelölést biztosítva a térbeli forrástartományon belül.
- (3) *szórás* – *standard deviation* (Balogh–Földesi-szótár): az angol *deviation* szó a 'szórás'-on kívül 'eltérés'-t, 'elhajlás'-t is jelent; megjelenik tehát a mozgás mint forrástartomány is az angol terminusban.
- (4) *a mérés visszavezethetősége* – *measurement traceability* (MSZ EN ISO 9001:2015): az angol fordítás esetében a *traceability* ('nyomonkövethetőség') olvasható, amely – bár szintén az UTAZÁS forrástartományhoz köthető, nem utal az ágens irányító szerepére úgy, mint a magyar terminusban a *vezetés* szó szemantikája. Az angol ekvivalensben utólagos reakcióról, követésről van szó.
- (5) *forgalomból történő kivonás* – *withdrawal* (EU-direktíva): az angol ekvivalensben a 'visszavonás', 'visszalépés' jelenik meg, intenzívebb mozgásra utalva a forrástartományon belül.
- (6) *forgalomba hozatal* – *placing on the market* (EU-direktíva): itt az angol terminus esetében nem a KÖZLEKEDÉS forrástartomány jelenik meg, mint a magyar *forgalom* terminus esetében, hanem a PIAC mint a kereskedelem színtere.

A harmadik típus esetében megállapítható a szópárokat áttekintve, hogy a magyar minőségügyi terminus metaforikus, az eredeti angol ekvivalens viszont nem volt az. Ezekben az esetekben tehát a metafora a magyar nyelvre történő átültetés során jelent meg a terminusokban. Ebbe az alcsoportba a terminusok 11%-a, összesen 7 darab terminus tartozik. Ezek a következők:

- (1) *auditálás alatti szervezet* – *auditee* (Balogh–Földesi-szótár)
- (2) *relatív szórás* – *coefficient of variation* (Balogh–Földesi-szótár)
- (3) *továbbengedés* – *release* (Balogh–Földesi-szótár)
- (4) *a vevőkörzpontúság előmozdítása* – *promotion of customer focus* (MSZ EN ISO 9001:2015)
- (5) *betegség megelőzése* – *prevention of disease* (EU-direktíva)
- (6) *betegség figyelemmel kísérése* – *monitoring (...) of disease* (EU-direktíva)
- (7) *milyen úton éri el* – *(...) achieve its principal intended action (...) by (...) means* (EU-direktíva)

6.2. Latinizmusok, latin eredetű metaforák kérdése

Az ekvivalensek áttekintése során megfigyelhető egy olyan jelenség az angol terminusokban, amely nem hagyható figyelmen kívül a metaforikusság vizsgálata során: ez a **latin eredetű angol szavak megjelenése** a terminusokban. A jelen tanulmánynak nem célja ezek részletes bemutatása, és – mivel a minőségügy magyar terminusainak metaforikusságát vizsgálja elsősorban – nem is feladata, azonban tény, hogy az angol ekvivalensek némelyikében megjelennek ezek a latinizmusok, és a legtöbb esetben – amennyiben az eredeti, latin jelentésre fókuszálunk – metaforikus jelentést adnak az angol terminusnak. Ilyen szavak például a korpuszban az *eliminate* (vö.

latin *elimino* 'küszbön át kivisz', l. Sólyom 2020: 111–112, Zaicz 2013: 408), a *promotion* (vö. latin *moveo*), a *prevention* (vö. latin *venio*), vagy a *transfer* (vö. latin *transfero*).

7. Összefoglalás

A tanulmány a **minőségügy magyar szaknyelvének terminusai körében** vizsgálódott. Két jól ismert fogalmi metafora: A FOLYAMATOK IRÁNYOK és A FOLYAMAT UTAZÁS előfordulásait vette számba három magyar nyelvű minőségügyi szakszövegben: egy szakszótár (Balogh–Földesi 2003), egy a minőségirányítási rendszerek alapkövetelményeit tartalmazó szabvány (MSZ EN ISO 9001:2015), valamint egy orvostechikai eszközökről szóló EU-rendelet (direktíva) fogalommagyarázatának segítségével, funkcionális kognitív nyelvészeti keretben.

Az eredmények alapján elmondható, hogy mindhárom forrásban találhatók példák: **összesen 61 darab terminus feltárására került sor** az elemzés során. Az elemzés a metaforikus kifejezések rendszerezése után rátért a magyar–angol terminusok esetében annak vizsgálatára is, hogy a magyar nyelvű terminusokban feltárt metaforikusság vajon megtalálható-e a forrásnyelvi (angol) megfelelőikben is. Ennek a vizsgálatnak a során három alcsoportba tudtuk sorolni a terminusokat aszerint, hogy azonos vagy különböző-e bennük a metafora, esetleg csak a magyar nyelvű terminus vált-e metaforikussá, míg az angol eredeti nem volt az.

Az elemzés rávilágított arra, hogy a szaknyelvek terminológiájában is **fontos és jelenlévő a metaforahasználat**: a köznyelvből és a szépirodalomból jól ismert fogalmi metaforákhoz tartozó metaforikus kifejezések rendre megjelennek ezekben a szövegekben is, plauzibilissé téve a megértést és a szakterülethez tartozó terminusok használatát.

Irodalom

- Bölcskei Andrea 2011. A szabványügy és a magyar nyelv: a szabványosítás online forrásai az információszerzés, a terminológiai munka és az oktatás szolgálatában. *Magyar Nyelvőr* 274–285.
- Dobos Csilla 2010. Jogi szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc, Budapest: Miskolci Egyetem, Tinta Könyvkiadó. 257–284.
- Fóris Ágota – Sermann Eszter 2010. A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció. *Magyar Terminológia* 41–54.
- Fóris Ágota 2014. A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia – a tudományok, szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Kiadó. 27–36.
- Fóris Ágota – Bölcskei Andrea 2019. Szabványosítás, fordítás, terminológia. A szabványosítás a terminológia oktatásában. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea

- (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. 9–18.
- Klaudy Kinga 2018. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634541936>, https://mersz.hu/hivatkozas/m325bafe_90_p1#m325bafe_90_p1 (Letöltve: 2022. 01. 17.).
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses, Zoltán 2010. *Metaphor. A Practical Introduction* (Second Edition). New York, Oxford: University Press.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Sólyom Réka 2020. *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.
- Sólyom, Réka 2021. Conceptual metaphors and metonymies in a technical text on quality management systems. In: Fóris, Ágota – Bölcskei, Andrea (eds.): *Linguistic research in the fields of content development and documentation*. Budapest, Paris: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. 353–374.
- Temmerman, Rita – Van Campenhoudt, Marc 2014. Introduction. In: Temmerman, Rita – Van Campenhoudt, Marc (eds.): *Dynamics and terminology. An interdisciplinary perspective on monolingual and multilingual culture-bound communication*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–13.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2013. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Források

- AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2017/745 RENDELETE (2017. április 5.) az orvostechnikai eszközökről, a 2001/83/EK irányelv, a 178/2002/EK rendelet és az 1223/2009/EK rendelet módosításáról, valamint a 90/385/EGK és a 93/42/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/83bdc18f-315d-11e7-9412-01aa75ed71a1/language-hu/format-PDF> (Letöltve: 2019. 12. 14.)
- Balogh Albert – Földesi Tamás 2003. *A minőségügy nemzetközi értelmező szótára*. Budapest: EOQ Magyar Nemzeti Bizottság.
- MSZ EN ISO 9001:2015. *(Minőségirányítási rendszerek. Követelmények) szabvány*.